

*Dr Đorđe Popov, redovni profesor
Pravnog fakulteta u Novom Sadu*

SVETSKA EKONOMSKA KRIZA I SRBIJA¹

Sažetak: *U radu se ukazuje da u svetskoj ekonomskoj krizi koja se otvoreno manifestovala sredinom 2008. godini, u suštini nema bitno novih elemenata u odnosu na ranije krize. Kao i uvek počevši od operacija Džona Lou-a u Francuskoj u XVIII veku uzroci su u naduvavanju balona prevelikih očekivanja.*

Poslednju deceniju prošlog i početak ovog veka obeležio je intenzivan razvoj sofisticiranih finansijskih derivata i mnogima koji nisu naučili lekcije iz prethodnih kriza se učinilo da je pronađen svojevrstan perpetu mobile, koji omogućava da svi dobijaju uz istovremeno potpuno zanemarivanje realnog sektora ekonomije. Da su se poštovala saznanja i pravila ekonomske nauke kriza se mogla predvideti, a njeni efekti minimizirati.

Nažalost, kriza je upravo usled zanemarivanja dostignuća do kojih je ekonomska nauka došla pogodila i Srbiju jače nego što je to moralo da se desi. Podloga za takav učinak svetske krize u Srbiji kreirana je i u na ideologiji neoliberalne škole realizovanoj tranziciji.

Zašto je u Srbiji insistirano na važećem modelu privatizacije i pored uspešnog iskustva Slovenije sa bitno drugačijim pristupom? Šta je to što nas je navelo da zaboravimo da je nezaobilazni deo evropske civilizacije i model socijalne tržišne privrede, i da krenemo u realizaciju neoliberalne paradigme? Gde je to zaboravljena industrijska politika poslednje dve decenije? Kako se može insistirati na dezindustrializaciji evropske zemlje srednje veličine i očekivati da osnova njene privrede budu usluge?

¹ Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu: „Harmonizacija prava Republike Srbije i Evropske unije: teorijskopравни, sociološkopravni, istorijskopравни, pozitivnopravni i pravnoekonomski aspekti“, koji se realizuje na Pravnom Fakultetu Univerziteta u Novom Sadu.

Radi budućnosti Srbije kao države, da se ponovo ne bi desilo da nas kriza iznenadi i vrati deceniju unazad, nužno je razviti odgovarajuću infrastrukturu naučnih institucija onako kako je to u svim ozbiljnim evropskim državama. Svaka od njih mora imati jasno definisanu delatnost program rada i dugoročne izvore finansiranja iz javnih izvora.

Ključne reči: *Svetska ekonomska kriza, Srbija, privatizacija, dolarizacija, socijalna tržišna privreda, dezindustrializacija, usluge, naučne institucije.*

I

Svet je postao potpuno svestan tekuće krize kada je izbila spektakularna kriza likvidnosti između 20. septembra i 12. oktobra 2008. Kriza likvidnosti je bila generisana globalnom krizom finansijskog sistema i opštom nesigurnošću povezanom sa sofisticiranim načinima zaduživanja razvijanim poslednjih deset godina kroz razvoj različitih finansijskih derivata radi njihovog obezbeđenja.²

Slom globalnog finansijskog tržišta čiji smo svedoci poslednje dve godine je mnogo više od obične prolazne finansijske krize. Po svemu sudeći to je početak kraja verovanja u neograničenu moć tržišta i uvođenja na njega sve novih i novih finansijskih derivata koji će sami po sebi bez direktne veze sa realnom ekonomijom³ omogućiti neograničeni rast dohoda i cena nekretnina.

„Moralni hazard“⁴ kao dominantna crta poslovnog ponašanja menadžera finansijskih institucija krajem devedesetih godina prošlog veka i u prvoj deceniji novog milenijuma za rezultat je imao krah na neoliberalnoj dogmi zasnovanog sistema koji je favorizovan naročito u razvijenim zemljama poslednje dve decenije⁵. Rezultat stvaranja takvog okruženja u fi-

² Ova globalna finansijska kriza, kao što je poznato ima svoje korene u preteranoj ekspanziji kredita u SAD, ali i u Velikoj Britaniji, Španiji i Irskoj, naprimer.

³ Pod „realnom ekonomijom“ podrazumeva se ekonomska aktivnost koja za rezultat ima neku materijalnu vrednost za čiju su proizvodnju potrebna odgovarajuća znanja, bilo da se radi o industriji ili poljoprivredi.

⁴ „Moralni hazard“ je način poslovanja gde se krediti bez dovoljno provere daju onome ko ponudi da plati najveću kamatu i najkraći rok vraćanja. Do momenta početka vraćanja kredita takvi potezi izgledaju kao vrlo uspešni. Ali takvo shvatanje ekonomije vodi u ono što neki nazivaju „kazinokapitalizam“ sa nepredvidim rizicima. To se u najnovijoj krizi i pokazalo.

⁵ Čak i u zemljama koje su tradicionalno imale uspešne drugačije modele agresivno je nametan neoliberalni model, naročito u Evropi. Npr. Nemačka, Francuska, Austrija.

nansijskom sektoru je bila svetska ekonomska kriza. Razlozi za krah su sada poznati, a za mnoge ekonomiste ne i neočekivani.⁶

II

Za krize u razvijenim zemljama, ali i u zemljama u razvoju zajedničko je da se one redovno povezuju sa pojavom „balona“ cena. Poznato je da se „balon“ cena pojavljuje kada je cena neke aktive, finansijskog instrumenta⁷, itd. veća od fundamentalne vrednosti⁸ istog. U takvoj situaciji kaže se da ta cena u sebi sadrži balon. Uobičajeno je da u godinama kada berzanski kursevi ubrzano rastu, dolazi do pojave da brojni investitori kupuju finansijske instrumente ne da bi ih zadržali, već brzo preprodali uz profit, iako dobro znaju da su im cene veće od njihovih fundamentalnih vrednosti. Sve dok „balon“ raste sporijim tempom u odnosu na privredu kao celinu, informisani investitori mogu profitirati. Međutim, ako balon raste bržim tempom od privrede u celini, on će apsorbovati većinu slobodnih sredstava na tržištu. Otuda, na nekoj tački balon mora da pukne⁹. Naime, u tom momentu svi pokušavaju da prodaju, ali pošto nema dovoljno tražnje koja je pokrivena realnim ekonomskim parametrima dolazi do naglog pada cena.

U aktuelnoj ekonomskoj krizi nema ničeg fundamentalno novog. Razlozi su identični onima koji su inicirali „veliku krizu“ tridesetih kao i sve kasnije krize bez obzira što su za njih korišćeni termini „recesija“, „smirivanje konjunktura“ i sl. Svim učesnicima u ekonomskom životu je poznato da se na tržištu kupuju u stvari očekivanja. Prema tome kada ona postanu nerealno velika posledično sledi slom. Suštinski se 2008. nije desilo ništa bitno drugo u odnosu na ono što se desilo u Francuskoj za vreme regenstva Vojvode od Orleana, kada je došlo do vrtoglavog rasta, a potom kraha akcija virtuelne kompanije za eksploataciju francuske kolonije Luizijane, čije je emitovanje osmislio škotski „ekspert“ Džon Lou¹⁰.

⁶ O tome sam pisao u svome članku objavljenom u Zborniku radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, br.3 iz 2007.

⁷ Radi se o npr. nekretninama, akcijama, obveznicama, itd.

⁸ Pod cenom većom od fundamentalne vrednosti podrazumeva se cena koja se ostvaruje na tržištu nezavisno od stvarnog stanja ekonomije neke zemlje, a koja je rezultat očekivanog daljeg rasta cena.

⁹ Npr. krajem devedesetih godina prošlog veka kada je vrednost Dow-Jones-a prvi put dostigla 10.000 poena došlo je do naglog pada cena akcija. Što znači da se i tada radilo o „balonu“.

¹⁰ I iz ovog primera se vidi da se, po pravilu, ponavljaju već viđeni scenariji, tj. i tadašnja Francuska je angažovala „eksperta“ iz inostranstva. Vrlo poučno bi bilo navesti koje su sve za Francusku bile posledice ovoga angažmana, no to nije predmet ovoga rada.

Svaki školovani ekonomista je mogao da zaključi kada je u drugoj polovini prve decenije našeg milenijuma došlo do vrtoglavog rasta cena nekretnina i ekspanzije finansijskih derivata¹¹ da je samo pitanje dana kada će doći do pucanja „balona“, tj. do izbijanja krize. Tačno je da su sekjuritizacija i novi oblici finansijskih derivata stvarali utisak kao da je pronađena nova dosada nepoznata vrsta kazina u kome je postalo moguće da svi dobijaju, a da istovremeno proizvodnja, tj. dešavanja u realnom sektoru uopšte nije bitna. Da to nije moguće jasno je svakome ko ima diplomu iole kvalitetnog ekonomskog fakulteta, a uloga ekonomske nauke je, između ostalog, da rezultate svojih istraživanja predoči javnosti i ukaže na moguće posledice kretanja koja su se nezaustavljivo odvijala na svetskoj ekonomskoj pozornici¹².

Da kriza može da pogodi slabije razvijene zemlje čak i da nije došlo do svetske ekonomske krize u ovom obliku moglo se takođe predvideti i blagovremeno preduzeti odgovarajuće mere imajući u vidu iskustva nekih zemalja jugoistočne Azije iz devedesetih godina prošlog veka¹³.

Porast ulaganja u nekretnine je vrlo često posledica liberalizacije finansijskih tržišta, odnosno ukidanja kontrole na tržištu kapitala, što je jedan od osnovnih principa „Vašingtonskog konsesusu“¹⁴. Međutim, u uslovima zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji liberalizacija se izvodi u okolnostima koje ne postoje u razvijenim zemljama¹⁵.

¹¹ Tako je na primer promet na deviznim tržištima iznosio 2005 godine 1,88 biliona američkih dolara što je tri puta više nego pre petnaest godina, a što je 42 puta više od obima svetske trgovine.

¹² Istine radi treba priznati da to u situaciji kada je u krugovima onih koji donose državne odluke kao i u javnosti stvorena slika da ekonomskim kretanjima najbolje upravlja ju i razumeju ih masteri raznih „biznis“ škola i stručnjaci za marketing, menadžment i „public relations“ nije bilo ni lako ni jednostavno.

Ovo su svakako značajne i za savremeni život nezaobilazne stručne oblasti, ali to nisu područja koja mogu dati validne odgovore na pitanja kojima se bavi ekonomija.

¹³ O tome je pisao Stiglic, a knjiga „Protivrečnosti globalizacije“ je prevedena na srpski kao što je poznato još 2002.

¹⁴ Principi su: Stabilizacija, liberalizacija, privatizacija.

¹⁵ Na primeru Tajlanda Stiglic pokušava da objasni zašto je to tako. Pre liberalizacije Tajland je imao oštra ograničenja u pogledu iznosa bankarskih zajmova za moguće je spekulativne nekretnine. Ta ograničenja su bila logična posledica ispravnog uverenja da je za zemlju sa oskudnim resursima bolje da investira u industriju i otvara nova radna mesta i povećava dohodak. MMF je smatrao da su ograničenja koja su postojala u Tajlandu mešanje u efikasnu tržišnu alokaciju resursa. No, desilo se i u Tajlandu da su milijarde uložene u nekretnine koje već deceniju stoje prazne i to je bio jedan od glavnih uzroka da su i njemu bili nužni novi zajmovi rada održanja likvidnosti i kursa domaće valute.

Najavu krize u zemljama u razvoju¹⁶ i zemljama u tranziciji, može često puta da predstavlja značajno povećanje priliva kapitala, naročito ako on potiče od kratkoročnog pozajmljivanja komercijalnih banaka u inostranstvu. Ako se ti krediti ne koriste za povećanje izvozne proizvodnje kako bi se obezbedile devize za servisiranje spoljnog duga, nego njima finansiraju investicije u nekretnine, u jednom momentu nastaje problem sa obezbeđivanjem dovoljne količine deviza radi vraćanja stranih zajmova¹⁷.

Dalji scenario je opšte poznat¹⁸, kao i njegove posledice gde god da je primenjen. Međunarodni Monetarni Fond (MMF) pokušava da pomogne na svoj način. On obezbeđuje novac tj. *bailout*¹⁹ koji treba da olakša izlazak iz krize. Poznato je da je zemlja jugoistočne Azije ponuđen „paket“ u iznosu od 105 milijardi dolara kao pomoć očuvanju kursa domaće valute. Taj novac je prevashodno poslužio kompanijama da obezbede dolare za vraćanje kredita zapadnim bankama. U standardnoj tržišnoj ekonomiji pak, trebalo bi da ako davalac zajma sklopi loš kreditni posao, on snosi posledice. Na drugoj strani primalac zajma odlazi u bankrot, što je inače regulisano odgovarajućim procedurama. To je način na koji funkcionišu prava tržišna ekonomija. Međutim, umesto toga programi MMF-a obezbeđuju vladama *bailout* radi otplate zajmova kreditorima iz razvijenih zemlja²⁰. Davaoci zajmova obično imaju dovoljno informacija da unapred očekuju *bailout* i stoga često već unapred snižavaju kriterijume kod odobravanja zajmova²¹. Na taj način se istovremeno povećavaju rizici izbijanja krize u nekoj od zemalja u razvoju ili tranziciji²².

Sve ono nikako ne znači da postoji bolji model od onoga koji je zasnovan na tržišnoj privredi, vladavini prava i poštovanju demokrat-

¹⁶ Tako je naprimer bilo u dotada izuzetno uspešnim privredama jugoistočne Azije (Tajland, Malezija, Indonezija) 1997.

¹⁷ Platno-bilansne teškoće u Srbiji 2009/2010 su se prema tome bez sumnje mogle predvideti.

¹⁸ Mere čije sprovođenje nalaže MMF nisu nikakva tajna i deo su nastavnog programa odgovarajućeg nastavnog predmeta na Ekonomskim fakultetima širom planete.

¹⁹ Vidi: Stiglic, Džozef, Protivrečnosti globalizacije, Beograd, 2002, str. 107.

²⁰ Znači ma koliko to izgledalo paradoksalno MMF svojim *bailoutom* ustvari narušava principe prave tržišne privrede.

²¹ Nažalost na kraju krajeva te zajmove će morati da vrati stanovništvo zemalja čije su vlade posegnule za *bailout-om*, uz bitne restrikcije životnog standarda.

²² Stoga je i u slučaju jugoistočne Azije *bailout* ustvari više poslužio stranim bankama nego zemljama koje su se našle u krizi. Zajmodavci, tj. banke zapadnih zemalja nisu morali da snose loše posledice svoje pogrešne poslovne politike. Novac, odnosno devizni krediti koje je obezbedio Međunarodni Monetarni Fond je takođe iskorišćen i od strane imućnih pojedinaca u tim zemljama da po povoljnom kursu zamene svoj novac u dolare ili drugu konvertibilnu valutu i da onda te devize iznesu u inostranstvo.

skih načela. Međutim, istovremeno treba ukazati da neoliberalna paradigma nikako nije jedini mogući model tržišne privrede. Uspešan ekonomski i socijalni razvoj razvijenih zemalja kontinentalne Evrope i Skandinavije²³ decenijama se bazirao na modelu socijalne tržišne privrede. I ovom prilikom vredi podsetiti na poznatu činjenicu da je u SR Nemačkoj socijalna tržišna privreda ustavna kategorija, pa prema tome kao takva uživa i ustavno-pravnu zaštitu. Ovaj model, važno je i to ponoviti, bazira se na širokom društvenom konsensusu i kao takav je uglavnom uspešno prebrodio sva iskušenja u poslednjih više od pola veka. Ne mogu se očekivati entuzijazam i odricanja širokih slojeva stanovništva, ako se polazi od toga da su dobiti²⁴ individualni, a da se gubici mogu i moraju socijalizovati kao što se upravo dešava svugde gde su više ili manje konsekventno implementirani principi „Vašingtonskog konsensusa“²⁵.

III

Kod razmatranja evropske perspektive Srbije svakako treba izanalizirati i efekte koje je svetska ekonomska kriza imala na opšte ekonomske performanse Srbije, no međutim pravu sliku je nemoguće steći ako se ne izanaliziraju i tranzicioni procesi koji se odigravaju u Srbiji poslednje dve decenije.

Srbija ne može svojim delovanjem da spreči svetsku ekonomsku krizu, ali svakako je mogla i može da u kontinuitetu preduzme odgovarajuće mere da ublaži njen uticaj. Međutim, kada se govori o svetskoj ekonomskoj krizi treba istaći da se privreda Srbije našla u ozbiljnim ekonomskim teškoćama i pre izbijanja svetske ekonomske krize pre svega usled pokušaja dosledne primene neoliberalnog koncepta u ekonomiji.

²³ Postoje u Evropskoj Uniji države čija je politika modernizacije već pokazala izuzetne rezultate. Naprimer, Danska, Švedska i Finska. Na njihovom primeru se vidi da se uz pomoć mudre ekonomske politike može postići balans između ekonomskih, ekoloških i socijalnih pitanja. Ove zemlje su prepoznatljive po fer nivou najamnina, visokom društvenom standardu, obrazovanoj radnoj snazi i kompanijama koje su usresređene na inovacije. Jedan od preduslova za uspešne ekonomske rezultate zemalja Skandinavije je i visoka stopa ulaganja u obrazovanje.

„Država blagostanja“ koncentrisana je na održavanje visoke stope zaposlenosti i socijalnim davanjima i „jednakosti uslova“ je karakteristika skandinavskih zemalja.

²⁴ Misli se na profite vlasnika i enormno visoke dohotke i premije menadžera velikih kompanija, i pre svega investicionih fondova i banaka.

²⁵ *Bailout* koji je realizovan u SAD i Evropskoj Uniji u 2009. u ukupnoj vrednosti od oko 3000 milijardi dolara znači upravo socijalizaciju gubitaka. Novac za *bailout* su prikupile države, a to znači poreski obveznici, odnosno praktično svih odrasli stanovnici tih zemalja.

Tako je naprimer negativni saldo na području robne razmene, odnosno višak uvoza nad izvozom je narastao od 2.540 miliona dolara 2001. na čak 11902 miliona dolara u 2008. Istovremeno je kumulativni deficit spoljnotrgovinske razmene u periodu 2001-2008 narastao na blizu 51 milijardu dolara, a u čitavom periodu godišnji deficit je prevazilazio godišnji obim izvoza²⁶. Znači sve ovo se dešavalo u periodu pre izbijanja svetske ekonomske krize.

Pošto je u 2009. godini iznos investicija iz inostranstva značajno opao Srbija se našla u platnobilansnim teškoćama. Srbija je stoga bila prinuđena da tokom 2009 godine zaključi stand-baj aranžman sa Međunarodnim monetarnim fondom u iznosu od 2,8 milijardi dolara²⁷.

Nažalost strani kapital koji je dosada uložen u Srbiju uglavnom je bio koncentrisan na ulaganja u proces privatizacije npr. Filip Moris u niškoj duvanskoj industriji, ruski Lukoil u Beopetrolu, švajcarski Holcim u Novom Popovcu, grčka Alfa banka u Jugobanci, francuski Lafarž u Beočinu, itd. Broj *greenfield* investicija²⁸ je nizak, a investirani iznosi u njih mali.²⁹ Najveći deo stranih investicija kroz privatizaciju otišao je u telekomunikacije, banke i osiguranje 44%. Strane investicije u malo-prodajni sektor čine 24% ukupnog priliva, dok je u sektor nekretnina otišlo 12%. U proizvodni sektor je otišlo svega 20% ukupnih stranih investicija³⁰.

S druge strane nedovoljno su bile prisutne investicije iz inostranstva koje bi bile usmerene na preuzimanje novih tehnologija i izvozne programe³¹. Za strane investicije u Srbiji proteklih godina je takođe karakteristično da one nisu inicirale značajniji uvoz savremene opreme i tehnologije koja je neophodna za promene u strukturi proizvodnje.³²

Postoje najmanje pet ozbiljnih razloga koji su Srbiju doveli u ovu situaciju, a na čiju je ulogu veliki deo domaće ekonomske nauke čitavo vreme ukazivao:

²⁶ Podaci Narodne banke i Republičkog zavoda za statistiku.

²⁷ Dodajni izvor finansiranja za kraj 2009 i 2010 treba da predstavlja i kredit u iznosu od 1 milijarde dolara o kome Srbija pregovara sa Ruskom federacijom.

²⁸ Jedino „greenfield“ investicije predstavljaju investicije u pravom smislu reči. Investiranje iz inostranstva u proces privatizacije, tj. „foreign privatization“, može, ako ne dođe do organizacionih i tehnoloških promena da predstavlja samo promenu vlasnika bez ikakve nove ili kvalitetnije proizvodnje.

²⁹ Npr. korporacija Bel je investirala 7,5 miliona evra u proizvodnju konzervi.

³⁰ Podaci prema: L.J. Joksimović, Spiloveri stranih direktnih investicija i razvoj ljudskog kapitala, Lider 6/2008, str. 58.

³¹ Vidi, npr: Radovan Kovačević, Lider, 6/2008, str.42.

³² Srbiji je potrebna promena proizvodne strukture. Potreban joj je razvoj, a ne samo rast.

1. Aprecijacija dinara koje traje već čitavu deceniju i uvoznju robu čini jeftinijom od domaće, gušeći istovremeno domaću proizvodnju čineći njen veliki deo neisplativim³³.

2. Struktura vlasništva u bankarskom sektoru. Bankarski sektor u Srbiji u čitavom periodu posle 2000. vrši snažan pritisak za održavanje precećenog kursa dinara. Naime, sve bitne banke u Srbiji, osim jedne su u vlasništvu matičnih banaka iz inostranstva.

3. Značajan problem za privredu Srbije 20 godina od početka tranzicije predstavlja i dolarizacija³⁴, odnosno u slučaju Srbije, evrizacija koja se mora svesti u prihvatljive okvire. Svojevremeno je propisima omogućeno da se krediti nominuju u evrima ili nekoj drugoj stranoj valuti. Iz učešća strane valute tj. pre svega evra u obračunu datih kredita može se sagledati samo deo problema sa kojima se suočava monetarna politika Centralne banke i Vlade Srbije na ovom području. Naime, i veliki deo poslovnih transakcija se odvija direktno u stranim valutama³⁵.

Koliki je stvarni uticaj centralne banke i značaj nacionalne valute dinara u realnom poslovanju u Srbiji može se zaključiti i iz sledećih podataka. Ukupna novčana masa u dinarima čini, prema podacima Narodne banke Srbije, oko 3 milijarde evra. Na drugoj strani da bi se shvatila dubina problema treba reći da se, prema nekim procenama, samo neregistrovani priliv od doznaka građana Srbije zaposlenih u inostranstvu verovatno približava ovoj sumi. Tome bi trebalo dodati i za ekonomiju Srbije takođe izuzetno značajne iznose koji se ulivaju u zemlju po osnovu raznih drugih aktivnosti, često iz sive zone.

U slučaju Srbije, nažalost, već skoro dve decenije dinar igra samo ulogu sredstva plaćanja, i to pre svega žiralnog, dok najvažniju ulogu koju novac treba da ima: funkciju mere vrednosti vrši evro. Vredi ponoviti da to znači da je prostor za efektivnu monetarnu politiku monetarnih vlasti u Srbiji vrlo ograničen.

Jedna od opasnosti koje nastaju u ovakvim situacija je da se u slučaju krize može se desiti da ako centralna banka ne želi da prihvati deprecijaciju³⁶ domaće valute mora s jedne strane da troši devizne rezerve³⁷, a s

³³ Da nešto sa kursom nije u redu pokazuje i podatak da je od 2001 dinar u odnosu na evro oslabio za oko 60%, dok su istovremeno domaće cene porasle u proseku za oko 300%.

³⁴ O opasnostima dolarizacije, sa kojima se sada nažalost izgleda suočavamo takođe sam pisao u Zborniku radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu u broju 3/2007.

³⁵ I to najviše onih krupnijih. Prodaja stanova, zemljišta, npr.

³⁶ U Srbiji je nažalost u opticaju ima dosta sitnog i špekulativnog kapitala malih stranih banaka. Skok evra od 25% u jesen 2008. je u mnogome prouzrokovan potrebom da se ostvareni profitti na srpskom tržištu kapitala iznesu iz zemlje. U svemu tome centralna banka ima doprinos povećavanjem referentne kamatne stope na nepodnošljivih

druge strane da kredite učini izuzetno skupim, a to svaku investiciju čini praktično neisplativom.

Znači treba preduzeti sve što je moguće da se smanji stepen dolarizacije, s jedne strane, i s druge strane učiniti ono što od 2008 rade razvijene zemlje. One nastoje da niskim kamatnim stopama, na šta odlučujući uticaj ima centralna banka kroz određivanje referentne kamatne stope, kredite učine jeftinim i da time podstaknu investicije, a posredno i potrošnju.

Svoj kreditni potencijal banke u Srbiji u inostranom vlasništvu su uvećavale između ostalog zaduživanjem kod svojih matičnih kuća, podrazumeva se u evrima, dolarima ili švajcarskim francima³⁸. Precenjen kurs dinara im je evo već čitavu deceniju omogućavao da u Srbiji relativno jeftino nabavljaju stranu valutu potrebnu za servisiranje kreditnih obaveza prema svojim matičnim bankama.

4. Visok deficit spoljnotrgovinskog bilansa i nizak nivo investicija iz inostranstva za logičnu posledicu je imao porast zaduživanja u inostranstvu tako da je spoljni dug Srbije na dan 31. marta 2010. iznosio 22.73 milijardi evra, što je za zemlju veličine Srbije sa postojećim ekonomskim performansama vrlo visoka cifra.

Dobro je da je učešće javnog duga iznosi nešto preko 9 mlrd. \$, što po međunarodnim standardima nije zabrinjavajuće visoka cifra. Međutim, na drugoj strani dug privatnog sektora je blizu 20 milijardi dolara, odnosno iznosi preko polovine vrednosti društvenog bruto proizvoda Srbije³⁹. Tačno je da država neposredno nije dužna da servisira taj dug, ali na drugoj strani dužnici su ipak rezidenti Srbije, bilo da se radi o preduzećima ili bankama⁴⁰.

17,75%. Ovo povećanje ima za posledicu da se smanjuje zainteresovanost stranih banaka da i dalje ulažu u privredu Srbije, jer postaju neprivačne za korisnike sredstava ukoliko nude novac po kamatnim stopama u okviru 20%. Kada bi referentna kamatna stopa Narodne banke bila dva ili jedan procenat onda bi privreda dobijala kredite po ceni od 4 do 5%. Ovakvo se štiti kapital u vlasništvu stranih banaka, a na štetu privrede. Omogućavanje bankama da iznesu profit iz zemlje je još jedan od faktora za povećavanje kursa. Povećana je tražnja za evrom i naravno skače kurs.

³⁷ To se nažalost i desilo u jesen 2008. kada je u tu svrhu Centralna banka potrošila 2 mlrd.\$ iz deviznih rezervi, i ponovo tokom 2010. radilo se o identičnoj sumi.

³⁸ Nominovanje kredita u evrima što je uobičajena praksa u Srbiji poslednjih godina verovatno je velikim delom i rezultat lobiranja banaka u stranom vlasništvu. Tako je danas Srbija po podacima MMF po stepenu „dolarizacije“ nažalost lider u čitavom regionu. Srbija 79,8%, a slede je Rumunija 60%, Hrvatska 68,3%, Ukrajina 49%, itd. : IMF, Country Report, Washington, februar 2008.

³⁹ Dužnici su kompanije sa domicilom u Srbiji, ali i banke u inostranom vlasništvu koje su se zaduživale kod svojih matrica da bi kapital plasirale u Srbiji po višim kamatnim stopama i tako zaradivale.

⁴⁰ Oni koji duže pamte sećaju se da je 1984. na insistiranje MMF i Svetske banke tadašnja SFRJ preuzela na i obavezu vraćanja dugova u inostranstvu koje su napravila

Faktor koji je odlučuje uticao da visoki spoljnotrgovinski deficit u potpunosti ne sruši platnobilansnu poziciju Srbije su doznake građana Srbije zaposlenih u inostranstvu. Tako su oni u 2008 doznacili nešto preko 5 mlrd., \$ 2007. 4,250 mlrd. dolara⁴¹. Treba reći da se ovde radi samo o registrovanom deviznom prilivu po ovome osnovu. Stvar je procene za koliko je milijardi dolara godišnje veći stvarni priliv⁴² što dodatno povećava kupovnu moć u zemlji, ali i priliv deviza u zemlju kao takvu⁴³. To je jedna od specifičnosti Srbije, i faktor koji decenijama unazad stabilizuje platni bilans bez obzira da li se radilo svojevremeno o platnom bilansu SFRJ, Državne Zajednice SCG i sada Srbije No, zasluga za postojanje ovog stabilizirajućeg faktora u ekonomiji Srbije svakako ne pripada ni prethodnim ni aktuelnim kreatorima ekonomske politike Srbije.

5. Dinamika i način sprovođenja privatizacije koja je za rezultat imala de-industrijalizaciju Srbije i smanjivanje svake pre svega industrijske proizvodnje, tako da je ona danas na nivou od oko 50% one iz 1989⁴⁴. Privatizacija je nezaobilazni i najznačajniji segment celokupnog procesa tranzicije u svim postkomunističkim privredama. Nema tranzicije bez privatizacije, ali isto tako nema uspešne tranzicije bez uspešne privatizacije.

1989⁴⁵. u prethodnoj SFRJ, a najviše, što potvrđuju podaci upravo u Srbiji, otpočeo je ubrzani proces privatizacije preduzeća u društvenoj svojini,⁴⁶ uglavnom primenom modela radničkog deoničarstva, tj. insajderske privatizacije⁴⁷. No, taj proces je od početka jugoslovenske krize

preduzeća. Sednica Skupštine na kojoj je doneta ta Odluka trajala je do duboko u noć, ali je međunarodna zajednica očito imala mehanizme da nametne odluku koja će pre svega štiti interese kreditora iz inostranstva.

⁴¹ Podaci Narodne banke Srbije.

⁴² Verovatno još par milijardi dolara. 500.000 građana Srbije radi u Zapadnoj Evropi.

⁴³ Poznato je da je prilikom svake posete Srbiji uobičajeno da se donesu određene sume deviza kao poklon rođacima. Isto tako veće sume deviza donose se i radi plaćanja sezonskih radova u poljoprivredi i građevinarstvu, kao i za kupovinu građevinskog materijala i opreme za domaćinstva npr.

⁴⁴ Prema podacima Zavoda za statistiku Srbije.

⁴⁵ Te godine je donet prvi Zakon o privatizaciji koji je usled tada još prisutnih uticaja socijalističke doktrine nosio naziv Zakon o transformaciji društvenog kapitala. Zanimljivo je da je Zakon imao samo devet članova, ali to nije predstavljalo prepreku za njegovo izuzetno dobro prihvatanje među zaposlenim.

⁴⁶ Na Zapadu se društvena svojina vrlo često izjednačava sa državnom, čak i u stručnim krugovima, no tu se uopšte ne radi o istim kategorijama. To nije predmet ovoga radi, ali svako ko želi da shvati specifičnosti privrede SFR Jugoslavije i država koje su iz nje nastale morao bi se upoznati i sa modelom društvene svojine.

⁴⁷ Po ovom modelu vlasnici preduzeća su postajali zaposleni i ranije zaposleni u preduzećima.

1991. značajno usporen što zbog posledica blokade, što zbog nekih unutrašnjih faktora čiji je uticaj u uslovima embarga osetno porastao⁴⁸.

Tako je u 1994. došlo do porasta učešća društvenog kapitala u odnosu na ostale oblike kapitala. Razlog za to je „Zakon o revalorizaciji izvršenih vlasničkih transformacija” koji je usvojila Skupština Srbije. Ovaj Zakon je pak usvojen usled toga što je veliki broj kupovina obavljen u hiperinflatornoj 1993. godini te je kupac deonice mogao da kupi praktično u bescenje, jer je u međuvremenu od procene vrednosti do plaćanja dolazilo do njihovog totalnog obezvređivanja. No, i u tim okolnostima proces privatizacije nije obustavljen⁴⁹.

Novi zamah proces privatizacije u Srbiji je dobio donošenjem Zakona o privatizaciji iz 1997. Po ovom Zakonu otpočeta je privatizacija u velikom broju uglavnom uspešnih preduzeća. Važno je napomenuti da je i ovaj Zakon u suštini preferirao model radničkog akcionarstva. Kada je reč o ovom Zakonu treba istaći da su najuspešnije privatizacije i strane investicije koje su sledile izvedene po normama ovoga Zakona. Naprimera Pivara Apatin i Čelarevo- sa Karlsbergom i Interbru, fabrika lekova Hemofarm sa nemačkom Štadom, podne obloge Sintelon sa Tarketom, itd.

Važeći Zakon o privatizaciji je donet u Skupštini Srbije 2003. godine i bio je baziran na ideji da se privatizacija obavi prodajom pre svega putem tendera i aukcija. Jedna od osnovnih zamerki koje su odmah bile upućene od strane brojnih ekonomista odnosila se na pitanje u kome vremenu je realno moguće sprovesti privatizaciju u Srbiji zasnovanu na

⁴⁸ Kako se odvijao proces privatizacije na teritoriji Srbije početkom devedesetih godina XX veka može se videti iz sledeće tabele.

Tabela 3.- Vlasnička struktura osnovnog kapitala srednjih i velikih preduzeća

	1992.	1993.	1994.
Društveni kapital	79,5	43,6	81,9
Trajni uložci trećih lica	4,3	3,6	3,4
Deoničarski kapital	10,4	16,9	12,5
<u>Kapital inokosnog vlasnika</u>	<u>5,2</u>	<u>36,0</u>	<u>2,2</u>
<u>Svega:</u>	<u>100,0</u>	<u>100,0</u>	<u>100,0</u>

Izvor: J.Rodić, Rezultati i problemi privatizacije jugoslovenskih preduzeća, Financij, br.9/1995, str.23.

⁴⁹ Treba istaći da se privatizacija ne obavlja samo kroz privatizaciju postojećih državnih/društvenih preduzeća. Privatna svojina nastaje između ostalog i kroz:

- a) Ekspanziju već postojećeg privatnog sektora.
- b) Osnivanje novih privatnih preduzeća.
- c) Vraćanje ranije nacionalizovane imovine vlasnicima.
- d) Ulaganja inostranog kapitala radi osnivanja novih preduzeća.
- e) Ulaganja inostranog kapitala radi kupovine delova ili celih državnih/društvenih preduzeća.

ovom modelu. Naime, u trenutku donošenja Zakona izračunato je da je potrebno privatizovati oko 7000 malih i srednjih i oko 200 velikih preduzeća⁵⁰. Bilo je jasno da na tržištu ograničene veličine i sa izuzetno oskudnim kapitalnim resursima, neposredno posle sankcija, tj. sa niskim investicionim rejtingom nije moguće obezbediti odgovarajuću tražnju, tj. kupce za ponuđena preduzeća. Srbija nažalost nema vremena da čeka da prođu decenije da bi se proces privatizacije okončao.

Nažalost te prognoze su se i ostvarile. Približavamo se kraju 2010, a proces privatizacije nije završen. Odnosno u onom kapitalno najznačajnijem delu nije ni započet. Čitav javni sektor: elektroprivreda, telekomunikacije, komunalna preduzeća, infrastruktura je još uvek na ovaj ili onaj način 100% u vlasništvu države, a taj sektor čini 60% ukupnog kapitala privrede Srbije.

S druge strane u velikom broju po ovom Zakonu privatizovanih preduzeća je došlo je potpunog prekida proizvodnje, ili njenog značajnog smanjenja što je za rezultat imalo smanjenje proizvodnje, pre svega industrijske, i porast nezaposlenosti. A to je upravo suprotno od onoga što je trebalo da predstavlja rezultat privatizacije.

Preduzeća su često kupovana zbog građevinskog zemljišta⁵¹ na kome se fabrika nalazi, ili pak u slučaju poljoprivrednih kombinata desetine hiljada hektara poljoprivrednog zemljišta su kupovane sa namerom kasnije preprodaje, a u međuvremenu je u njima proizvodnja gašena.⁵²

Ovakvi rezultati su posledica dva osnovna razloga:

1. Agencija za privatizaciju koja je bila nadležna za proces privatizacije nije bila kontrolisana na odgovarajući način⁵³, a pored toga u njoj je godinama zapošljavan, sa časnim izuzecima, uglavnom personal gotovo

⁵⁰ Vidi npr. moj članak: Privatization and Foreign Investment: The Case of Serbia and Montenegro, objavljeno u: *Transition Studies Review*, Vol. 11, Nr. 3, 2004, pp. 196-212- Springer Wien.

⁵¹ Fabrike su kupovane ne da bi se u njima organizovala uspešnija proizvodnja nego da bi se posle izvesnog vremena te lokacije iskoristile za izgradnju stambenih i poslovnih zgrada.

⁵² Zanimljivo je da nikome nije palo na pamet da kao npr. u Mađarskoj ograniči najveću veličinu parcele. Ili možda da vidi koja je prosečna veličina parcela u Evropskoj uniji, pa i SAD.

⁵³ Treba ukazati da i pored čitavog niza neuspešnih privatizacija kao i sudskih procesa koji se s tim u vezi vode, javnosti nije poznato da je pokrenut ijedan postupak za izvođenje odgovornosti nekoga koje je rukovodio ili bio zaposlen u Agenciji za privatizaciju kada su te privatizacije izvršene. Da bi se u potpunosti shvatile okolnosti u kojima je privatizacija sprovedena neophodno bi bilo rasvetliti i ulogu od strane Agencije angažovanih konsultanata u svakom pojedinačnom slučaju. Javnost je svakako zainteresovana i da sazna njihova imena.

bez profesionalnih referenci⁵⁴. To je između ostalog bilo moguće i zato što proces privatizacije u javnosti nije privukao pažnju koju je zasluživao.

2. Zakon nije predvideo prave mehanizme zaštite od nesolidnih kupaca.

Postoje istina određene odredbe u Zakonu koje su trebale da spreče učesće kupaca čiji je kapital rezultat kriminalnih radnji⁵⁵, ali kako je to izgledalo u praksi pokazuju i neke od istraga koje je vodila američka DEA.⁵⁶

⁵⁴ Prosto je neverovatno da su na u poslednjoj deceniji verovatno najznačajnijim poslovima, tj. u Agenciji za privatizaciju zapošljavani ljudi neposredno posle završenih studija, ili sa svega par godina iskustva. A od toga kako se sprovedi privatizacija zavisi budućnost čitavih generacija.

⁵⁵ Član 12.....

Kupac kapitala ili imovine ne može biti:

.....

4) fizičko lice koje je osuđivano ili protiv koga se vodi postupak za sledeća krivična dela:

- krivična dela protiv privrede;
- krivična dela protiv službene dužnosti;
- teško ubistvo;
- teška krađa, razbojnička krađa, razbojništvo, utaja, prevara, neosnovano korišćenje kredita i druge pogodnosti, iznuda, ucena i zelenaštvo;
- neovlašćena proizvodnja, držanje i stavljanje u promet opojnih droga, omogućavanje uživanja opojnih droga, proizvodnja i stavljanje u promet škodljivih proizvoda, zagađivanje vode za piće i životnih namirnica i teška dela protiv zdravlja ljudi;
- zagađivanje životne sredine, nepreduzimanje mera zaštite životne sredine, protivpravna izgradnja i stavljanje u pogon objekata i postrojenja koja zagađuju životnu sredinu, unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno preradivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija i nedozvoljena izgradnja nuklearnih postrojenja;
- zločinačko udruživanje, izradivanje i nabavljanje oružja i sredstava namenjenih za izvršenje krivičnih dela, nedozvoljeno držanje oružja i eksplozivnih materija, nedozvoljeno prelaženje državne granice i krijumčarenje ljudi, neovlašćeno organizovanje igara na sreću i neovlašćeno bavljenje određenom delatnošću;
- organizovanog kriminala;
- krivično delo iz člana 149. stav 2. Zakona o planiranju i izgradnji ("Službeni glasnik RS", br. 47/03 i 34/06).

Kupac kapitala ili imovine ne može biti ni privredno društvo u kojem se lice iz stava 3. tač. 2), 3) i 4) ovog člana smatra kontrolnim članom ili kontrolnim akcionarom, u smislu zakona kojim se uređuju privredna društva.

Kupac kapitala ili imovine matičnog, odnosno zavisnog preduzeća u kojem se sprovodi privatizacija ne može da bude njegovo zavisno, odnosno matično preduzeće.

⁵⁶ Slučaj sumnje u povezanost jednog od najznačajnijih kupaca u procesu privatizacije u Srbiji sa kolumbijskim narkokartelima, npr. Najveći broj kupaca nažalost može se svrstati u kategoriju „kontroverzni biznismeni“, a nije zanemarljiv broj ni „zaštićenih sve-doka“. Broj ovih poslednjih bi verovatno bio i veći da je ta kategorija ranije uvedena u naš pravni sistem.

Osnovni kriterijum za izbor kupca je bila cena. Nikakve profesionalne reference i iskustvo u odgovarajućoj delatnosti nisu bili preduslov za učešće i pobedu na aukciji i tenderu. Tako je bilo moguće da vozači kamiona kupuju fabrike mašinske industrije, glumci poljoprivredne kombinata, itd⁵⁷.

Rezultat ovakvog načina realizacije najvažnijeg zahvata u procesu tranzicije je da je dosada poništena četvrtina privatizacija od ukupnog broja privatizovanih preduzeća⁵⁸. Ovaj broj poništenih privatizacija nije konačan, jer je veliki broj postupaka za poništenje upravo u toku. No, to nikako ne znači da su samo one privatizacije koje su poništene neuspešne. Naprotiv, sve u kojima nije došlo do povećanja ekonomske efikasnosti su neuspešne, a broj takvih je nažalost mnogo veći od broja poništenih o čemu svedoče i bilansi poslovanja tih preduzeća.

IV

Kao i posle svakog obavljenog posla može se postaviti pitanje da li se čitav proces tranzicije mogao obaviti uspešnije? Odgovor na to pitanje naravno nije jednostavno dati, ali čini se da je Srbija, u kojoj je proces tranzicije kasnio zbog poznatih okolnosti trebala više da uzme u obzir iskustva zemalja koje su u taj proces ranije ušle i uspešno ga okončale. Uspešan primer se nije morao tražiti u dalekom svetu – bio je blizu nas: realizovan je u Sloveniji.

Zašto baš Slovenija kao primer? Pre svega Slovenija je, bez sumnje po svim osnovnim parametrima: nacionalni dohodak, izvoz, zaposlenost, kvalitet života, poštovanje prava, socijalna pravednost, najuspešnija od svih postkomunističkih zemalja.

Na drugom mestu, ali u slučaju Srbije ne i po značaju, je činjenica da je Slovenija u prethodnom periodu bila deo iste zajedničke države-prethodne Jugoslavije, pa prema je tome imala identičan privredni i politički sistem. To ne znači da bi i Srbija da je koristila isti model tranzicije kao i Slovenija, danas imala iste ekonomske parametre kao i ona, jer je Slovenija bila po svemu najrazvijeniji deo prethodne Jugoslavije, ali je za

Ono što u svemu čudi je da izgleda nikom u Agenciji za privatizaciju, ali i u bezbrojnim novoformiranim Agencijama ništa u svemu ovome nije bilo čudno.

⁵⁷ Kombinat bakra Bor koji je u svojoj branši poslednjih 150 godina jedan od najvećih u Evropi, tako je kupio rumunski konzorcijum, koji je u istoj delatnosti bio registrovan pre aukcije svega tri godine. Sreća u nesreći je, verovatno, to da je dotični konzorcijum usled nedostatka sredstava morao da odustane od ugovora.

⁵⁸ Podaci Agencije za privatizaciju Republike Srbije.

verovati da bi situacija u Srbiji bila bolja, a zaostajanje za Slovenijom, danas posle dvadeset godina tranzicije bilo manje.

Šta je to Slovenija uradila drugačije i što je još važnije mnogo uspešnije i socijalno pravednije? Pre svega, najuspešnija zemlja u tranziciji Slovenija je od samog početka ukazala puno poverenje sopstvenoj nauci i razvijajući originalni model tranzicije u potpunosti uspela da obezbedi ekonomski razvoj i ravnopravnost sa ostalim razvijenim zemljama Evropske Unije⁵⁹.

Navešćemo ovde još nekoliko važnih segmenata, koje su domaći stručnjaci u Sloveniji koncipirali i sproveli daleko uspešnije od „eksperata“ koji su u Srbiju i neke druge zemlje u tranziciji dovođeni iz inostranstva i kojima je vođenje tranzicionih procesa u Srbiji u mnogo slučajeva bilo prvo stalno zaposlenje. Na drugoj strani, u poslednjoj deceniji su brojni pripadnici intelektualne zajednice Slovenije zauzeli značajne pozicije u evropskim i drugim međunarodnim institucijama. Treba istaći i to da je svakom poznavocu stanja u ekonomskoj i pravnoj nauci prethodne Jugoslavije bilo poznato da stručnjaci iz Srbije niukom pogledu nisu zaostajali za onima iz Slovenije, naprotiv. Zašto u Srbiji nije primenjeno slovenačko rešenje je pitanje na koje će jednog dana verovatno biti poznat odgovor.

Kada je reč o konkretnim potezima za razliku od Srbije Slovenija je svojevremeno donela odluku da kurs nacionalne valute tolar bude plivajući polazeći od osnovne premise da je nezaposlenost veće zlo od inflacije, kao i da domaću proizvodnju ne treba naglo izložiti inostranoj konkurenciji, naročito njen izvozni sektor.

Da je i u bankarskom sektoru bilo moguće i drugačije odnosno da se reorganizacija bankarskog sektora izvrši bez dominacije stranog vlasništva i da usto bude uspešna, dovoljno je bilo videti šta je uradila Slovenija u devedesetim i kakvi su postignuti rezultati. Tako je Slovenija u periodu 1993-1997. uspešno izvršila rehabilitaciju bankarskog sektora, sledeći strategiju skandinavskih⁶⁰ i nekih manje razvijenih „starih“ članica EU. Princip je bio prvo konsolidacija i očuvanje međunarodne konkurentnosti bankarskog sektora, a privatizacija tek kada domaći kapital bude u stanju da zadrži ne-

⁵⁹ Početkom devedesetih godina tadašnji potpredsednik Vlade Republike Slovenije, Jože Menciger (inače dugogodišnji Šef Katedre Pravno-ekonomskih nauka Pravnog fakulteta u Ljubljani) se zahvalio Džefri Saksu i njegovoj ekipi na uslugama i oslonio na domaći tim po svom izboru. A pozivanje iz inostranstva raznih „eksperata“ domaćeg porekla u Sloveniji nikad nije ozbiljno ni razmatrano.

⁶⁰ U Norveškoj su tri najveće banke nacionalizovane, a država je u troškove rehabilitacije uložila 2% GDP. U Finskoj taj procenat je bio čak 8%. Država je uložena sredstva kasnije višestruko povratila uspešnom privatizacijom oporavljenih banaka. Vidi: How to deal with banking crises, The Economist, 22.03.2008.

ku od većih banaka u većinskom vlasništvu da bi se preko nje efikasnije sprovela nacionalna strategija ekonomskog razvoja⁶¹. Postupajući na ovaj način Slovenija je uspela da sanira banke bez značajnijeg mešanja međunarodnih finansijskih institucija.⁶²

Ključna razlika je bila na najznačajnijem području tranzicije, tj. privatizaciji državne i društvene svojine. Privatizacija u Sloveniji je bila zasnovana na insajderskom modelu privatizacije (radničkom akcionarstvu). Za to su postojala dva odlučujuća razloga:

- teško je bilo očekivati značajnije investicije ozbiljnih stranih kompanija u zemlju koja se nalazi na granici jednog nestabilnog regiona (zapadni Balkan).

- u Sloveniji je pre raspada prethodne Jugoslavije, kao i u ostalom delu države, funkcionisao „samoupravni“ model socijalizma u kome su se zaposleni osećali kao vlasnici iako to „de jure“ nisu bili. Tako da su zaposleni očekivali da to i formalno postanu⁶³ što im je ovakav način privatizacije i omogućio.

Model u kome su u 90% preduzeća zaposleni postali većinski vlasnici se pokazao uspešnim. Privreda se dinamično razvija, a gotovo nijedno privatizovano preduzeće nije obustavilo proizvodnju⁶⁴. Upravo na ovom području se možda najplastičnije mogu videti drastične razlike u rezultatima tranzicije u Sloveniji i Srbiji. Dovoljno je samo uporediti odgovarajuće parove preduzeća i konstatovati da gotovo nema slovenačkog koje je obustavilo proizvodnju, kao i da nema gotovo nijednog u Srbiji koje još uvek proizvodi. Npr. „Gorenje“- „EI Niš“, „Mura“-„Beko“ ili „Kluz“, „Peko“ i „Planika“-„Obuća Beograd“ ili „Koššana“, „Merkator“-„C-Market“⁶⁵, itd.

Ideja da model insajderske privatizacije može da bude uspešan i da inicijativu zaposlenih treba podsticati, doživela je i naučnu potvrdu dodelom Nobelove nagrade za ekonomiju za 2009. Elinor Ostrom.⁶⁶

⁶¹ O značaju banaka u domaćem vlasništvu pisao je i Stiglic u „Protivrečnostima globalizacije“.

⁶² Troškovi su bili 1,9 mlrd. tada nemačkih maraka, a gubici su koncentrisani u dva najveće „stare“ banke. Vredi podsetiti da je nešto slično učinjeno u SR Nemačkoj prilikom uvođenja marke posle Drugog svetskog rata. Sličan model je predlagan i Srbiji, ali se ona odlučila za drugačije rešenje.

⁶³ Osnovna shema distribucije u Sloveniji bila je sledeća: 10% penzioni fond, 10% fond za denacionalizaciju, 20% fond za razvoj, 20% besplatna podela zaposlenima, i 40% sa popustom zaposlenima.

⁶⁴ Najvažnija stvar u tranziciji je da se ne dozvoli da ne propadne nijedno preduzeće čiji se problemi mogu rešiti. Ivan Ribnikar : „Politika“, 30.09.2002.

⁶⁵ Ovo zaista deluje deprimirajuće.

⁶⁶ Model koji ona razrađuje u suštini dokazuje mogućnost da zaposleni uspešno vrše preduzetničku funkciju.

V

Srbija ako želi da obezbedi razvoj u budućnosti s jedne strane, i s druge strane da maksimalno neutrališe efekte svetske finansijske krize i recesije, što znači i da se pripremi za ulazak u Evropsku Uniju mora najhitnije i najozbiljnije da ponovo promisli mere koje se moraju preduzeti u najkraćem roku. Pre svega očito je da se mora stvoriti takva investiciona klima koja će apsolutnu prednost dati realnom sektoru privrede. Samo on je taj koji može obezbediti stabilnost, rast i razvoj⁶⁷.

Proces deindustrijalizacije se konačno mora zaustaviti, u protivnom Srbija ni na srednji rok neće rešiti pitanje nezaposlenosti, deficita spoljnotrgovinskog bilansa, a dugoročno će biti osuđena na tehnološko zaostajanje. Insistiranje na razvoju sektora usluga⁶⁸ je verovatno bilo nužno, kao i u svim ostalim bivšim socijalističkim zemljama, da bi se prevazišlo višedecenijsko nasleđe socijalizma. Međutim, ne sme se zaboraviti da Srbija nije mikro država kao Monako, Kipar⁶⁹ ili Luksemburg⁷⁰, nego evropska zemlja srednje veličine sa milionima stanovnika pa prema tome i milionima radno sposobnih za koje je potrebno obezbediti zaposlenje.⁷¹

Vlada je odgovorna za politike koje će podsticati razvoj domaćih firmi, poboljšavati infrastrukturu, a naročito infrastrukturu znanja i efikasno održavati bitne aktivnosti neprivrednog sektora (škole, univerziteti, istra-

⁶⁷ Akvaparkovi, sportske dvorane i skijališta nesporno doprinose kvalitetu života određenih sredina, ali postavlja se pitanje iz kojih sredstava se oni grade i koji bi bio stepen povraćaja ako bi bili građeni na ekonomskim osnovama? Drugo ko su potencijalni korisnici, odakle im sredstva da plate određenu uslugu? Ili drugim rečima rečeno, ako građani nemaju stabilne izvore prihoda iz realnog sektora ekonomije koliko dugo će oni biti u stanju da te usluge koriste?

⁶⁸ U bivšim socijalističkim privredama je postojao deficit u sektoru usluga i logično je bilo da ga je trebalo razvojem uslužnog sektora eliminisati. No, to vreme je sada prošlost.

⁶⁹ Island koji ima mali broj stanovnika je pokušao u prvoj deceniji ovog milenijuma da se preorijentiše na usluge, pre svega finansijske, i danas spada u grupu zemalja koje se nalaze u najvećim ekonomskim teškoćama.

⁷⁰ Najnoviji primer teškoća u kojima se našla Mađarska, zemlja otprilike veličine Srbije, koja je 2008. upravo zbog prenatrženog tržišta na uslugama došla u situaciju da hitno mora da zatraži kreditnu injekciju od čak 26 milijardi dolara pokazuje šta se može desiti. Pri tom ne treba zaboraviti da Mađarska ima neke prednosti u odnosu na Srbiju: razvijenija je, član je Evropske Unije, izvoz joj je skoro 80 milijardi dolara, geografski je bliža glavnim centrima proizvodnje i potrošnje.

⁷¹ Švajcarska koja ima fantastične prihode iz sektora finansija i finansijskih usluga kao i izuzetno razvijen turizam, je značajan proizvođač u nizu industrijskih grana, naročito onih tehnološki intenzivnih.

živački instituti, itd.) koje obezbeđuju osnovne uslove za privlačenje poželjnih stranih investicija.

Sve ovo upućuje na nužnost vođenja promišljene industrijske politike⁷². Cilj industrijske politike je da stvori uslove za trajan i brz ekonomski rast, pre svega industrije, koji će doprineti ukupnom ekonomskom rastu i poboljšanju standarda života⁷³. To treba postići pomoću različitih mera koje povećavaju produktivnost u svakom sektoru i svakoj firmi gde je to moguće.

Da je industrijska politika nužna u svim zemljama tranzicije, pa prema tome, i u Srbiji pokazuju neke činjenice o kojima se u prvim decenijama tranzicije nije vodilo dovoljno računa.

1. Pre svega čini se da nisu dovoljno uvažavani uslovi u kojima se proces tranzicije odvija. Model tržišne privrede po ugledu na model Adama Smita, uz bučnu medijsku promociju eksperata i „eksperata“, sa tržištem i privatnom svojinom koji se pojavljuju kao svojevrsni „perpetu mobile“ možda je odgovarao situaciji seoske Engleske osamnaestog veka, ali je njegova primena vodila deindustrijalizaciji u onim zemljama u tranziciji gde je dosledno primenjena. Ono što je izgledalo moderno početkom osamdesetih godina prošlog veka i što je davalo rezultate u najrazvijenijim zemljama sveta tj. Fridmanov model „čikaške škole“⁷⁴, već u startu je napravilo brojne probleme u zemljama tranzicije koje su ga dosledno primenile.

2. Nakon svega čini se da su problemi u zemljama u tranziciji pogrešno tretirani kao problemi zemalja u razvoju. Po svemu sudeći, pre se radilo o problemu rekonstrukcije odnosno o situaciji sličnoj onoj u kojoj su se našle Nemačka i Japan posle drugog svetskog rata, gde su upravo uz aktivnu ulogu države, dugoročnu osmišljenu industrijsku politiku i dogovoren višedecenijski socijalni konsensus između zaposlenih i poslodavaca za period obnove postignuti fantastični ekonomski rezultati u periodu od samo jedne decenije.

3. Pravo svojine i ugovorno pravo jesu važni elementi tržišne privrede, ali oni sami po sebi ne mogu da obezbede, odnosno zamene vođenje

⁷² Na sreću Srbije i njenih građana neke „ekspertske“ ideje nisu realizovane. Kao npr. ona da Srbiji najviše odgovara „irski“ model razvoja. Suvišno je 2010. govoriti o stanju privrede Irske. Međutim, i za to šta se Irskoj upravo dešava postojala su blagovremena upozorenja čak i u udžbenicima. Istina literaturu treba i čitati, ali i imati dovoljno znanja da bi se ona razumela. Vidi npr.: Muchlinski, P., *Multinational Enterprises and the Law*, Oxford University Press, 2006.

⁷³ Vidi: J. Bajec i L.J. Joksimović, *Savremeni privredni sistemi*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2001, str. 388.

⁷⁴ No, i tamo je kao što se iz rada vidi nekritička primena ovoga modela bila upravo jedan od glavnih generatora najnovije globalne krize.

industrijske politike u zemljama koje već imaju izgrađenu industrijsku strukturu, kao što je slučaj sa postkomunističkim zemljama u tranziciji, pa prema tome i Srbijom.

Da bi se državnim organima omogućilo da u budućnosti odgovorno vode ekonomsku politiku potrebno je bez odlaganja otpočeti i sa rekonstrukcijom ozbiljnoj državi primerene infrastrukture istraživačkih institucija. Srbija je od 2006. godine ponovo nezavisna država i kao takva potrebno je da raspolaže svim instrumentima i logistikom koje imaju sve razvijene evropske zemlje. Učešće stranih eksperata je uvek dobrodošlo, ali i iz ovog rada se jasno vidi da su najbolje ekonomske performanse ostvarile upravo one zemlje koje su se prevashodno oslonile na domaću pamet.

Nezavisne i na nauci zasnovane analize su potrebne za donošenje optimalnih odluka i u politici i u privredi stoga je nužno formirati nove i revitalizovati postojeće institucije, pre svega iz oblasti ekonomije i prava, koje će imati dugoročne izvore finansiranja iz javnih izvora, za šta u svetu postoje davno razvijeni modeli⁷⁵.

Ovom prilikom vredi podsetiti da je potrebno ustanoviti jasnu razliku između projekta i institucije. Postojanje nekog projekta ne znači da postoji i institucija koja se kontinuirano bavi određenom oblašću što se danas vrlo često prenebegava. Samo iz javnih i transparentnih izvora finansirane institucije mogu biti zaista nezavisne u svome radu i formulisanju predloga, jer tada na rezultate njihovog rada ne bi uticale eventualne preferencije privatnih i/ili inostranih finansijera.

⁷⁵ Oslanjanje na ad hoc grupe, formirane po principu rešavanja jednog problema možda je najbolji način za organizovanje reklamne kampanje u nekom preduzeću ili TV stanici, ali ozbiljne države za ozbiljne probleme predloge rešenja očekuju od odgovarajućih institucija.

*Đorđe Popov, Ph.D., Full Professor
Faculty of Law Novi Sad*

World Economic Crisis and Serbia

Abstract

The current crisis has been labelled as financial, however the roots of the crisis are far from being purely financial. Rather we are witnessing the collapse of a specific model of capitalism. The appreciation of the dinar, which lasts for almost a decade and which makes the imported goods cheaper than the domestic, suffocating at the same time the domestic production and making the greater part of it unprofitable.

A very important problem for the Serbian economy, 20 years since the start of the transition period is the dollarization, or in the case of Serbia, the eurozation which has to be downsized to an acceptable frame.

Privatization, as the most significant part of the transition process began in 1989 in Serbia. Unfortunately, due to the weakness of the legal solutions as well as some oversights in its implementation is still not finished. The economic results of a substantial number of privatized companies are very bad so the downward trend of the industrial production and employments continues. The dynamics and the manner of managing the privatization process resulted in the de-industrialization of Serbia and the decrease of any sort of production.

In the state of the global economic crisis, there has been a decrease of investments into privatization in Serbia.

Could have the transition process in Serbia be done more successfully? The answer to this question is not always easy, however, it seems that Serbia, when we take into account the delay in the process of transition should have learned from the experiences of countries which started with the process earlier and finished it successfully such as Slovenia.

It seems that industrial policy is a precondition for the recovery of Serbian economy. For the future of Serbia as a state it is necessary to develop adequate infrastructure of scientific institutions, as it is at all serious European countries. Each of them must have a clear business agenda and long-term sources of funding from public sources.

Key words: crisis, Serbian economy, appreciation, dollarization, privatization, investments, transition, Slovenia, industrial policy, scientific institutions.